

Werkman compleet

“Deze man heeft van 1923-1945 fantastische dingen gemaakt die niet alleen buiten het Nederlandse kader springen, maar ook internationaal verbazingwekkend zijn. [...] Hij is tot een ongelofelijk oeuvre gekomen.” Aan het woord is Willem Sandberg, toenmalig conservator van het Stedelijk Museum in Amsterdam en in die hoedanigheid groot promotor van het werk van H.N. Werkman - de man over wie het in dit citaat gaat. Werkman (1882-1945) werd in het interbellum bekend als kunstenaar en als drukker van het Groningse kunstenaarsgenootschap De Ploeg. Zijn grootste faam vergaarde hij met het illegale drukwerk dat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog voor het clandestiene maar invloedrijke uitgeverijtje De Blauwe Schuit maakte. Vanwege deze activiteiten werd Werkman in maart 1945 opgepakt door de Duitse bezetter. Op 10 april 1945, drie dagen voor de bevrijding van het dorp, werd hij samen met negen anderen gefusilleerd in Bakkeveen. Werkman groeide zo uit tot een kunstenaar-martelaar met een grote bekendheid bij het grote publiek. In de kunstwereld zelf is zijn werk echter niet altijd even gunstig ontvangen geweest. Nu is voor het eerst een complete catalogus van zijn oeuvre verschenen – het resultaat van een groot Werkmanproject dat in 2002 door verschillende partners uit de kunst- en de academische wereld is opgezet.

Werkmans oeuvre is eerst en vooral bijzonder heterogeen. Werkman, een laatbloeier, maakte op zijn 35ste zijn eerste schilderij en bleef tot het einde van zijn leven schilderen, maar ging gauw ook andere technieken beproeven. Zo maakte hij, al enige tijd zelfstandig drukker zijnde, vanaf 1923 voornamelijk “druksels”, composities, nu eens golvend en lyrisch, dan weer streng en abstract, die gedrukt werden op zijn handdrukkers. Daarnaast maakte hij “tikfels” – geometrische composities getikt op papier met de letter- en andere tekens van een tikmachine. Ook grafische werken behoren tot zijn oeuvre: zowel houtsneden als lithografieën zijn er van zijn hand bewaard, net als etsen. Aangezien Werkman als drukker zelf ook vorm gaf aan zijn opdrachtwerk, wordt ook zijn drukwerk in opdracht tot zijn oeuvre gerekend. Tot slot zijn er van Werkman meer dan duizend schetsen bewaard, vaak voorstudies voor geschilderde of gedrukte werken. Zijn complete oeuvre bestaat uit zo’n tweeduizendtal bewaarde werken. Iets maar dan tweehonderd representatieve werken daarvan worden in de nieuwe catalogus afgebeeld en met de grootste zorg becommentarieerd. Alle overige werken zijn te bekijken op de nieuwe website www.werkmanarchief.nl.

Als je door deze werken bladert, valt onmiddellijk op dat Werkman een uitgesproken modernistisch kunstenaar was. Zijn werk refereert aan tal van verschillende -ismen die de internationale kunst in de eerste helft van de twintigste eeuw gedomineerd hebben. Maar

misschien is dat net het probleem: nu eens lijkt een schilderij of een druksel zo op de leest van Franz Marc geschoeid – *Twee vrouwen aan strand* herinnert zowel in de vormen als in de kleuren aan het werk van deze Duitse expressionist -, dan weer lijkt een compositie wel heel sterk op een kubistische collage van Picasso of van Braque. Het werk van Werkman verhoudt zich onmiskenbaar tot al deze grote modernistische namen – het herinnert ook aan Mondriaan, aan Van Doesburg, aan Arp, aan Klee, Kandinsky, Bruckner, Gauguin, Chagall, noem maar op - maar het kiest niet voor deze of gene stroming of richting. Daardoor maakt dit totale oeuvre niet alleen een erg heterogene, maar ook een weinig consistente indruk.

Toch werd Werkman, vooral in de jaren twintig, internationaal gewaardeerd. Een en ander had te maken met de tijdschriften die hij zelf drukte en uitgaf: eerst *Blad voor Kunst* (zes nummers van oktober 1921 tot maart 1922), waaraan vele andere leden van De Ploeg meewerkten, en vooral *The Next Call* (negen nummers van 1923 tot 1925). Dat laatste blad stuurde hij rond aan de redacties van buitenlandse avant-gardetijdschriften. Zo kwam hij in contact met internationale avant-gardekringen. Vooral met de Belg Michel Seuphor onderhield hij goede contacten. Werkman stuurde begin jaren dertig werk in voor diens tijdschrift *Cercle et Carré*, waar het een plaats vond tussen composities van Arp, Kandinsky, Vantongerloo en anderen.

Als Werkman op kunsthistorisch gebied gesmaakt werd, dan was dat voornamelijk omdat hij de kunst in technische zin vernieuwd heeft. De Groninger was wellicht de eerste die zetmateriaal uit de drukkerij inrolde met inkt en die daarmee composities op papier maakte. Werkman kon er wel inkomen dat vooral zijn druksels succes kenden bij zijn tijdgenoten: “Schilderijen worden er enorm veel gemaakt en tentoongesteld en het moet al zeer uitgesproken zijn om daarin nieuwe mogelijkheden te verkondigen. De drukken zijn op dat gebied absoluut iets nieuws en trekken daardoor alleen reeds eenige belangstelling.” Hoewel Werkman er zelf niet graag over schreef omdat de mensen zouden merken hoe “simpel en eenvoudig” het was, wordt in een hoofdstuk over “Werkman en zijn techniek” in de nieuwe catalogus heel goed inzichtelijk gemaakt hoe Werkman tewerk ging. Niet alleen gebruikte hij inktroller, handdrukkers en ingeïnt zetmateriaal, ook stempels hoorden tot zijn gereedschapskist en hij maakte gebruik van sjablonen. Door te werken met verschillende papiersoorten werden verschillende resultaten bereikt, nu eens dof (op geel en zuigend papier), dan weer hard en helder van kleur (op wit gesatineerd karton).

Hoewel algemeen dus Werkmans “autonome” druksels het meest gewaardeerd worden, valt in deze catalogus de typografische kwaliteit op van zijn drukwerk in opdracht. En dan heb ik het niet alleen over de beroemde bladen die hij tijdens de Tweede

Wereldoorlog voor De Blauwe Schuit drukte, zoals de tot de verbeelding sprekende, bijna naïeve *Chassidische legenden*, gebaseerd op een boek van Martin Buber, of de grafisch bijzonder verfijnde *Turkenkalender 1942* - “de tweede van dien naam” na die van Johannes Gutenberg in 1454, maar eerder over de vele geboortekaartjes, uitnodigingen en affiches die hij in de jaren twintig en dertig voor tal van opdrachtgevers maakte. Daarin wordt duidelijk dat Werkman, die wegens slechte resultaten door zijn moeder al vroeg van school gehaald was en geen kunstzinnige scholing had genoten, in de eerste plaats een buitengewoon getalenteerd typograaf was. Met zijn grafische ontwerpen heeft hij het visuele beeld dat we nu nog van het interbellum hebben mee bepaald. Misschien is het die kwaliteit die Sandberg, zelf typograaf van opleiding, deed spreken van “een ongelofelijk oeuvre” als hij het over Werkman had.

Maar ongelofelijk of niet, het is voor elke kunstliefhebber een goede zaak dat Werkmans hoe dan ook intrigerende oeuvre nu eindelijk in een waardige oeuvrecatalogus is gevat. *H.N. Werkman. Het complete oeuvre* bevat niet te veel, maar net genoeg tekst om een beeld te krijgen van werk en betekenis van deze veelzijdige kunstenaar. Daarnaast bevat het overvloedig veel afbeeldingen, die stuk voor stuk individueel geduid, beschreven en becommentarieerd worden, met bezits- en tentoonstellingsgeschiedenis erbij. De catalogus is bovendien voorzien van een volledige lijst van solo- en groepstentoonstellingen van Werkman, en van een extra katern waarin de meer van 2000 bekende werken stuk voor stuk in het klein zijn afgebeeld. *H.N. Werkman. Het complete oeuvre* is met zorg en kennis van zaken vormgegeven. Zo is hét ultieme boek over een getalenteerd typograaf zelf een prachtig boekobject geworden. En zo hoort het eigenlijk.

Bart Van der Straeten

H.N. Werkman. Het complete oeuvre, NAI Uitgevers, Rotterdam / Stichting H.N. Werkman, Amsterdam, 2008, 479 p.

Zie ook www.werkmanarchief.nl